

YOSHLAR TUSHUNCHSIGA NISBATAN QO‘LLANILGAN ILMIY-NAZARIY QARASHLARNING AYRIM JIHATLARI TO‘G‘RISIDA

Azim Hazratkulovich Xolmaxmatov

Mustaqil izlanuvchi

O‘zbekiston Milliy universiteti

E-mail: great-king@inbox.ru

+998977358570

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoshlar tushunchsiga nisbatan qo‘llanilgan ilmiy-nazariy qarashlarning ayrim jihatlari bilan bog‘liq tadqiqotlar tahliliga e’tibor qaratilib, ushbu masalalarning yechimlari mahalliy va davlat boshqaruvi, sotsiologiya, ijtimoiy ish, pedagogika sohasidagi amaliyotchi va nazariyotchi mutaxassislarning qarashlari asosida ochib beriladi. Shu ma’noda, yoshlar tushunchasi, mazmuni va hajmiga ko‘ra, turli sohalarda turlicha qo‘llanilib, bu esa o‘z navbatida jiddiy kommunikativ va tadqiqotchilik muammolarini yuzaga keltirishi ko‘rsatib o‘tildi.

Kalit so‘zlar: Yoshlar, demografik guruh, maktab o‘quvchisi, litsey o‘quvchisi, kollej o‘quvchisi, OTM talabalari, tadbirkorlar, harbiy xizmatchilar, ishsizlar, spesifik xususiyatlar, biologik xususiyatlar va psixologik xususiyatlar.

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ К ПОНЯТИЮ МОЛОДЕЖИ

Азим Хазраткулович Холмахматов

Независимый исследователь

Национальный университет Узбекистана

Электронная почта: great-king@inbox.ru

+998977358570

Аннотация. В данной статье основное внимание уделяется анализу исследований, связанных с некоторыми аспектами научно-теоретических взглядов применительно к понятию молодежи, а также раскрываются пути решения этих вопросов на основе взглядов практиков и теоретиков в области местного и государственного управления, социологии, социальной работы и педагогики. В этом смысле было показано, что молодежь используется по-разному в разных сферах в зависимости от ее концепции, содержания и

размера, что в свою очередь создает серьезные коммуникативные и исследовательские проблемы.

Ключевые слова: Молодежь, демографическая группа, школьник, старшеклассник, студент колледжа, студенты вузов, предприниматели, военнослужащие, безработные, индивидуальные особенности, биологические особенности и психологические особенности.

ON SOME ASPECTS OF SCIENTIFIC-THEORETICAL APPROACHES TO THE CONCEPT OF YOUTH

Azim Khazratkulovich Kholmakhmatov

Independent researcher

National University of Uzbekistan

E-mail: great-king@inbox.ru

+998977358570

Annotation. This article focuses on the analysis of research related to certain aspects of scientific and theoretical views in relation to the concept of youth and also reveals ways to solve these issues based on the views of practitioners and theorists in the field of local and public administration, sociology, social work, and pedagogy. In this sense, youth is used differently in different fields depending on its concept, content, and size, which in turn poses significant communication and research challenges.

Keywords: Youth, demographic group, schoolchildren, high school students, college students, university students, entrepreneurs, military personnel, unemployed, individual characteristics, biological characteristics, and psychological characteristics.

KIRISH

Har qanday mustaqil tadqiqot sohasining shakllanishi mavjud sohalar kesimida yuzaga kelishi bilan bir qatorda ulardagi tushunchalar apparatini o‘z kategorial apparatining tarkibiy qismi sifatida qamrab oladi. Bu hodisani S. Tulmin ta’biri bilan “tushunchalar populyatsiyasi”[1] deb atash mumkin. Bu turli sohalardan ta’sirlangan tushunchalarning o‘zaro maslashuvini nazarda tutgan holdagi tahriri,

shuningdek, oldin nazariy refleksiyaning istisno qilgan holda amaliyotda qo‘llanilgan tushunchalar kategorial mevoqeyining shakllanilishi sifatida tushuntiriladi.

Hech qanday ish muayyan uzoq muddatli ilmiy diskurs mobaynida shakllangan tushunchalar apparati tuzilmasini yaratishga da’vo qila olmaydi. Tadqiq etilayotgan sohada bugungi kunda yuzaga kelgan ayni ko‘rinishdagi noaniqlik zaruriy tarzda tizim shakllantiruvchi tushunchalarni inventarizatsiyalash hamda yoshlar va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirlashuv jarayonlarini tasvirlashni talab etadi. Jamiyat va yoshlarning o‘zaro ta’sirlashuvini tasvirlashga qaratilgan nazariy tadqiqotlar va amaliy ishlarning kategorial tuzilmasini yoshlar, yoshlar muhiti, yoshlar ishi, yoshlar sohasidagi ishlar kabilardan tashkil topadi. Mazkur tuzilmaning tarkibidan nega ayni tushunchalar o‘rin olganligi quyida amalga oshiriladigan ular o‘rtasidagi munosabat tahlili orqali asoslanadi. Aksariyat tadqiqotlarda yoshlar jamiyatning muayyan o‘ziga xos xususiyatlarga ega ijtimoiy yoki ijtimoiy demografik guruhi sifatida ta’riflanadi[2].

MAVZU BO‘YICHA ADABIYOTLAR SHARHI

Yoshlar tushunchasiga nisbatan qo‘llanilgan ilmiy-nazariy qarashlarning ayrim jihatlari to‘g‘risida ustvor yo‘nalish sifatida tahlillarni amalga oshirgan olimlar qatoriga H.Axmedov, N. Subxonov, Q.Quranboev, S.Jo‘raev, S.Abdunazarov, N.Turg‘unova, D.Kattaxanova, F.Ravshanov, M.Yuldashev, kabi taniqli olimlarning izlanishlari va ilmiy ishlarini kiritish mumkin. Shuningdek, mazkur sohada ilmiy-nazariy qarashlar bir qator xorijiy olimlarning ilmiy asarlari, maqolalari va monografiyalarida o‘z aksini topgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot olib borish davomida ob’ektivlik, tarixiylik, qiyosiy-tarixiy, tuzilmaviy, tuzilmaviy-funksional, tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, hujjatlarni o‘rganish, ma’lumotni qayta ishlash guruhlash kabi usullardan foydalanildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Yoshlarning ijtimoiy guruh sifatidagi ta’rifi chuqur mazmunga ega bo‘lmagan mulohaza ya’ni shunchaki faktlarning qayd etilishi demakdir. Masalan, haydovchilar va oshpazlar ijtimoiy guruh hisoblanmaydimi?

Yoshlarning ijtimoiy guruh ekanligi haqidagi tezis qandaydir umumiy tavsiflar yig‘indisini emas, turli odatiy va favqulodda holatlardagi yoshlar xulq-atvorlari bilan shartlanuvchi, shuningdek, ularning ijtimoiy tizimdagi o‘rnini belgilovchi o‘ziga xos xususiyatlarni anglatadi. Shuni alohida ta’kidlab o‘tish lozimki, yoshlar tushunchasi XIX asrdan boshlab ilmiy iste’molga kirib kela boshladi. Mazkur tushunchaning shakllanish jarayoni bilan birgalikda yoshlar fenomeni ham shakllana bordi. Dastlab yoshlar tushunchasiga kategoriya emas, qandaydir mohiyat sifatida qaralgan. Uning turli mavzular doirasida ilmiy va professional hamjamiyat tomonidan muhokama qilinishi asta-sekinlik bilan yoshlar tushunchasining ilmiy kategoriyaga aylana borishini taqozo qildi. Natijada, yoshlar tushunchasi tan olingan ilmiy atamaga aylana bordi. Turli kasbiy tillarda tez-tez foydalanilishi natijasida yoshlar tushunchasi nazariy jihatdan asoslanish jarayoni tabiiy evolyusiyasini boshdan kechirdi. Bu esa birinchi navbatda, ayni tushuncha ta’rifi bilan bog‘liq yondashuvlarning shakllanishiga olib keldi[3].

Ammo shunga qaramay yoshlar tushunchasini ta’riflash muammosi bugungi kunga kelib ham to‘la-to‘kis hal qilingan deb bo‘lmaydi. Garchi qator tadqiqotchilar, jumladan, S.S. Gil va Dorojkin yoshlar tushunchasiga bevosita murojaat qilmagan bo‘lsalarda, o‘z tadqiqotlarida, ularning jinsi, yoshi va ijtimoiy mavqeyiga ko‘ra xilma-xil ekanliklariga urg‘u beradilar. Bir tasnifda yoshlarning 7 guruhi farqlansa, boshqasida maktab, litsey, kollej o‘quvchilari, OTM talabalari, tadbirkorlar, harbiy xizmatchilar, ishsizlar va boshqalardan iborat 11 ta guruhi sanab o‘tiladi[4].

Natijada, esa atamaning o‘zi sun’iy tarzda yaratilib, yuzaga kelgan an’ana jumladan ma’muriy-byurokratik tizim tomonidan noo‘rin qo‘llab-quvvatlanmaganmi degan haqli savol yuzaga keladi. Agar, yuqoridagi mulohaza chin bo‘lsa, bu metodologik xato hisoblanib, yagona yoshlar siyosatini yaratish amalga oshirish mumkin bo‘lmagan masala tizimlashgan davlat va mahalliy yoshlar

ishi tuzilmasini yaratish hamda bo‘lajak yoshlar ishi bo‘yicha mutaxassislar uchun ta’lim yo‘nalishlarini yaratishning befoyda urinish ekanligi ma’lum bo‘ladi. Shu ma’noda, yoshlar tushunchasini ta’riflash muammosi shunchaki konvensional-terminologik emas, fundamental, ta’bir joiz bo‘lsa, amaliy ahamiyat kasb etadi.

Bizningcha, yoshlar tushunchasi muayyan byurokratik tizim yoki tadqiqotchilar tomonidan yaratilgan sun’iy konstruksiya emas, zamonaviy ijtimoiy-siyosiy fanlarning qat’iy predmetga ega muhim kategoriyasi hisoblanadi. Buni nazardan soqit qilish esa zamonaviy ijtimoiy vo‘qelikning noadekvat aks ettirilishiga olib keladi. Bu esa, tabiiy ravishda ayni tushuncha bilan bog‘liq predmetning mohiyati va chegaralarini aniq belgilash muammosini yuzaga keltiradi.

Bugungi kunda ijtimoiy siyosiy fan sohalariga oid tadqiqotlarda yoshlarning quyidagi xususiyatlardan iborat tavsifi keltirib o‘tiladi:

- yosh chegaralarining mavjudligi (O‘zbekiston Respublikasida mazkur ko‘rsatkich 14 yoshdan 30 yoshgacha etib belgilangan) [5];
- spesifik, biologik va psixologik xususiyatlarning mavjudligi;
- bolalikdan kattalikka o‘tish bosqichi.

Aksariyat hollarda mazkur tavsifda qamrab olingan xususiyatlar shubhasiz to‘g‘ri deb qaraladi. Ammo mazkur xususiyatlar sohaga oid muayyan nazariy muammoni yechishda kam ahamiyatli omillar sifatida namoyon bo‘ladi.

Yoshlar tushunchasini yosh chegarasi ko‘rsatkichlari bilan ta’riflash tabiiy ravishda quyidagi savolni tug‘diradi: nega aynan ko‘rsatilgan yosh chegarasi (14-30 yosh) tanlangan, boshqasi (masalan, 15-31 yosh) emas? Albatta, davlat hokimiyati organlari xizmatchi va xodimlari uchun o‘zidan yuqori mansabdor shaxsning shunday ko‘rsatma berganligi yoki me’yoriy-huquqiy hujjatlarda shu tariqa yozilganligining o‘ziyoq kifoya qiladi. Shu ma’noda, yosh chegaralarini belgilash jarayoni ko‘plab formal jihatlariga emas, balki yoshlar tushunchasining mazmunini tashkil etuvchi xususiyatlarga asoslanishi lozim.

Yoshlar tushunchasini ta’riflashda alohida biologik va psixologik xususiyatlarga tayanish ham o‘rinlidir. Hatto, ularni konkretlashtirish ham mumkin.

Masalan, bunda jinsiy yetuklik hamda u bilan bog‘liq ravishda ro‘y beradigan psixofiziologik o‘zgarishlarga diqqat qaratish mumkin. Shuni alohida ta’kidlab o‘tish joizki, aksariyat tadqiqotlarda yoshlar tushunchalarini ta’riflashda tayaniladigan alohida biologik va psixologik xususiyatlarni konkretlashtirishda ayni yondashuvga tayaniladi. Jinsiy yetuklik hamisha mavjud bo‘lgan omil hisoblanib, yoshlar esa jamiyat taraqqiyotining muayyan bosqichida namoyon bo‘ladi. Shu ma’noda, yoshlar biologik emas, ijtimoiy-tarixiy fenomen hisoblanadi.

Bundan kelib chiqqan holda, dastlab yoshlarning alohida ijtimoiy sifatlariga ularning ijtimoiy-siyosiy tizimdagi o‘ziga xos o‘rniga diqqat qaratib, keyin yosh chegaralarini aniqlagan holda ularning ijtimoiy sifatleri bilan emas, yosh davr bilan bog‘liq biokimyoviy xususiyatlariga urg‘u berish talab qilinadi.

Bolalikdan kattalikka o‘tish bilan bog‘liq xususiyatlar tavsifi muammosi bu boradagi chuqur mazmunga ega muammolardan sanaladi. Ammo, shunga qaramay yoshlar tushunchasini ta’riflashda mazkur tushuncha (bolalikdan kattalikka o‘tish bosqichi) doim o‘z o‘rniga ega bo‘lib kelgan. Qadimgi davrlarda bolalikdan kattalikka o‘tish davri alohida marosimlar sifatida amalga oshirilgan. Bundan ko‘rinadiki, ayni marosimlar orqali kattalik bosqichiga o‘tkazilgan bolalar ilk yoshlar hisoblanadi. Albatta, bolalikdan kattalikka o‘tish orqali yoshlikni belgilash ham o‘rinli me’zonlardan bo‘lsada, uni ham mutloqlashtirish nojoiz, Ammo uni konkretlashtirishga, aniqlashtirishga zarurat mavjud: bu davrda mustaqil harakatlanadigan, jamiyat hayotiga ta’sir o‘tkaza oladigan insonlar guruhi shakllanadi. Mazkur o‘tish jarayoni nima bilan belgilanadi hamda nega bu qadar murakkab jarayon va uzoq muddatni qamrab oladi?

Mazkur savolga javob izlashning bosh metodologik aspektini quyidagicha ifodalash mumkin. Bolalik ijtimoiy olamning universal tarkibiy qismi bo‘lib, yoshlik esa faqatgina sanoatlashgan jamiyatda namoyon bo‘ladi. Shunga ko‘ra, bolalikdan keyin inson an’anaviy jamiyatdan farq qiluvchi sanoatlashgan jamiyat bilan yuzlashganda vujudga keladigan ijtimoiy vaziyatning radikal xususiyatlarini tahlil etish lozim. Shuni nazarda tutgan xolda, ayni o‘rinda bolalar fenomeni va uning

jamiyat bilan o‘zaro ta’sirini ko‘rib chiqish lozim. Albatta, banday mavzular bugungi kungacha ko‘p ishlangan.

Bolalik fenomeni spesifik insoniy xususiyatga ega emas. Aniqroq qilib aytganda, individ bolalik davrida o‘z mavjudligini ta’minlay olmaydi, u kattalar homiyligi ostida yashashni o‘rgana boradi. Inson dunyosida ham bolalikning umumiy mohiyati saqlanib qoladi. Ammo bolalik tugagach, uning mohiyati institutsionallashadi. Zamonaviy jamiyatda bolani o‘qitish va unga vasiylik qilish, aniqrog‘i, yuqorida aytilganidek, hayot ko‘nikmalarini shakllantirib borish funksiyasini, oiladan tashqari turli xil bolalar ta’lim va tarbiya muassasalari, pedagogik kadrlar tayyorlash tizimi va pedagogik fanlarni o‘z ichiga qamrab olgan rivojlangan pedagogik infratuzilma bajaradi. Pedagogik sohaning ijtimoiy mohiyatini tavsiflovchi eng muhim tushuncha vasiylik bo‘lib, u o‘zida g‘amxo‘rlik qilish, chegaralanganlik, qoidalarga bo‘ysunish singari ma’nolarni ham aks ettiradi. Bunda bolalar qoidalar kattalar tomonidan belgilab beriladigan faoliyat turining sub’ekti hisoblanadi.

Bolalarga nisbatan jamiyat haqli ravishda paternalistik yondashuvni qo‘llaydi. Albatta, bu tabiiy hol hisoblanadi. Ayni munosabatda pedagogik-ijtimoiy institutlar bola va jamiyat o‘rtasidagi vosita, bashqacharoq qilib aytganda “havfsizlik yostiqchasi” vazifasini bajaradi. An’anviy jamiyatlarda “pater” - “kattalar hamjamiyati” bolalarning qo‘lidan yetaklab, qoidalar oldindan ma’lum bo‘lgan hayot yo‘llari sari boshlab boradilar[6]. Ammo an’anviy jamiyat barham topishi bilan inson o‘z hayot yo‘lini o‘zi belgilay boshlaydi. Oldin ham antropologik qobiliyatlar mavjud bo‘lib, ayrim sub’ektlargina uni ro‘yobga chiqara olgan, sanoatlashgan jamiyatda esa bu tabiiy holga aylanib boradi. Sanoatlashgan jamiyatda yuzaga kelib, keyinchalik axborotlashgan jamiyat sari yuksalib boradigan postindustrial jamiyatda mustaqil individual ijodiy hayot tarzi kuchayadi. Bunday jamiyatda na ota, na ona, na o‘qituvchi, na maktab direktori inson uchun madaniy, kasbiy, shaxslararo-kommunikativ aktlarni amalga oshirish yo‘lini belgilab bera olmaydi. Agar kattalar bolalar uchun ayni yo‘lni belgilab berishga urinsalar ham u

amalga oshmaydi yoki turli salbiy fojeaviy oqibatlar bilan yakun topadi. Pedagogik vasiylikdan chiqqan inson ko‘plab tayyor hayot yo‘llaridan birini tanlashi hamda ushbu yo‘llardan yaxshi harakatlanish uchun tayyorlanganligi tufayli o‘zining noyob hayotini qurishi mumkin. Albatta, hayot yo‘llaridan harakatlanish uchun zarur bo‘lgan tayyorgarlik darajasi muayyan mamlakatdagi yoshlarga oid davlat siyosatining ajralmas qismi sanaluvchi pedagogik infrastrukturalar faoliyatining to‘g‘ri va samarador tashkillanganligi bilan taqazolanadi[7]. O‘tmish konvetsiyalangan paternalistik institutlarda yashaydigan kattalar hozirni doimiy ravishda kelajakka aylantira boradilar. An’anaviy jamiyatning pedagogik funktsiya bajaruvchi ijtimoiy institutlari informatsion jamiyatga o‘tayotgan davr talablaridan ortda qola boradi. Keyinchalik mazkur qoloqlik esa, yengib bo‘lmas darajada rivojlanadi.

Bolalikdan chiqishning birdaniga “o‘nlab” variantlari bo‘lishi amaliy jihatdan imkonsiz.

O‘smirning u uchun maxsus yaratilgan sharoitda amalga oshiradigan faoliyati va uning formal, ichki, to‘la tarkibdagi kasb etilgan ijtimoiy mavqeyi asosida ro‘yobga chiqadigan ishonchli, yetuk xulq-atvori o‘rtasidagi davr o‘z-o‘zini, odamlar, ijtimoiy institutlar, madaniy tizim va umuman jamiyat bilan munosabatdagi o‘rnini izlash bosqichidir.

Bolalik davridan farqli ravishda bu izlanishda inson mustaqil sub’ekt sifatida namoyon bo‘ladi. Aynan mana shu izlanish zamonaviy inson umridagi mustaqil bosqichi bo‘lmish yoshlikning ekzistensial hayotiy mazmunini tashkil etadi. Shunga ko‘ra, yoshlar o‘z hayotining yuqorida ta’kidlangan bosqichiga (kattalik bosqichi) o‘tuvchi insonlar guruhidir. Ayni bosqichda bolalikdan yoshlikka o‘tish davri jiddiy ahamiyatga ega. Mazkur o‘tish jarayoni bir kunda sodir bo‘lmaydi. Ko‘pchilik o‘z hayotining ushbu davrida bolalik va yoshlik bosqichlarini birgalikda boshdan kechiradi. 15 yoshli bola maktab o‘quvchisi sifatida bola hisoblansa, muayyan noformal submadaniy yoshlar hamjamiyatining yetakchisi sifatida yosh hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Yoshlik davri inson hayotining shunchaki mustaqil bosqichi emas. Bu inson hayotining shunday murakkab bosqichiki, inson bu davrda o‘zining mustaqil harakatlarini amalga oshirib shaxsiy hayotini qura boshlaydi. Bu davr sinovlar va xatolarga boy real risklardan iborat bo‘ladi. Unda pedagogik tuzilmalar tomonidan modellashtirilgan yashash yo‘llari amal qilmaydi. Ba’zida xatarlar shu qadar jiddiy tus oladiki, ko‘pincha ularni tuzatish va ortga qaytarishning imkoni topilmaydi. Bu davr muammolarining kattalar tomonidan chuqur anglanmasligi, loqaydlik, vaqtida zaruriy choralarni ko‘rmaslik, nafaqat shaxs sifatida shakllanib borayotgan individlarning o‘zi uchun balki ularning ota-onalari, oilalari, hatto butun jamiyat barqarorligiga ham jiddiy havf soladigan salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Yoshlarning noformal submadaniy jamiyatlari ko‘pincha, konturmadaniyatga ayrim hollarda esa jinoiy harakterga ham ega bo‘lishi mumkin. Yangi avlod tomonidan qabul qilingan bunday submadaniyatlar nafaqat ijtimoiy noqulayliklarga olib kelishi, balki jamiyatning barqaror taraqqiyotiga ham to‘sqinlik qilishi mumkin.

Yoshlar bolalardan farqli ravishda hech qanday vasiylar ya’ni vositachilarsiz jamiyat bilan mustaqil munosabatga kirisha oladilar[8]. Bu davrda yoshlar jamiyat bilan munosabatga kirishishning turli variantlarini mustaqil xulq-atvorlariga tayanib sinab ko‘radilar. Shuning uchun ham jamiyat hamda o‘zlari oldilaridagi nafaqat huquqiy boshqa ma’nodagi javobgarliklar ham o‘z zimmalariga tushadi. Ular duch keladigan turli xil hayotiy risklar ayni sabab bois yuzaga keladi. Mazkur holat yoshlarning ijtimoiy guruh sifatidagi o‘ziga xos xususiyatlarini belgilab beradi. Yoshlar guruhlarining yosh chegaralari, hamda ijtimoiy holatlari bilan bog‘liq turli xil xususiyatlariga qaramasdan mazkur sifat ularning barchasiga birdek xos bo‘ladi.

Shu ma’noda, yoshlar xatolar va sinovlar vositasida mustaqil harakatlanuvchi postindustrial jamiyatning madaniy makonida o‘z o‘rnini topishdagi intilishlari uchun o‘zlari javobgar bo‘lgan insonlar guruhidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi ““O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida” PF-158-son Farmoni.
2. Доклад о положении молодёжи и реализации государственной молодёжной политики в Российской Федерации «Молодёжь и молодёжная политика в России в контексте глобальных тенденций». – Москва, 2015.С – 73.
3. Subxonov N. Yoshlarning ijtimoiylashuvi muammolari//Fuqarolik jamiyatini shakllantirishda yoshlarning roli. Xalqaro konfrensiyasi materiallari. Buxoro, “BuxDU”nashriyoti 2010.B – 50.
4. H.Axmedov “Yosh malakali kadrlar tayyorlash istiqbollari” //O‘zbekiston Respublikasi yoshlar siyosatini amalga oshirishningdolzarb masalalari Respublika ilmiy-amaliy konfrensiyasi materiallari. T.: “G‘ofur G‘ulom”, 2013.B – 57.
5. Гиль С. С. Педагогика поддержки инициатив молодежи. – Москва : Социальный проект, 2004.С – 192.
6. O‘zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatiga doir huquqiy-me’yoriy hujjatlar (I qism). – T: “O‘zbekiston” NMIU, 2017.B – 46-47.
7. Дуранов М. Ye. Профессионально-педагогическая деятельность и исследовательский подход к ней : монография. – Челябинск : ЧГАКИ, 2012.С – 276
8. Sh.Fayziev. Yosh avlod huqu va manfaatlarining muhim kafolati. “Huquq va burch”., 8-9son
9. Международной научно-практической конференции «Молодежь и медиа. Экология медиапространства». / сост. И. В. Жилавская, С. И. Августевич. – Москва : РИНЦ МГГУ им. М.А. Шолохова, 2012.С – 496.